

Digerne i kulturlandskabet

af Charlotte Boje H. Andersen

Mange af digerne i kulturlandskabet har mistet deres oprindelige funktion som skel mellem gårde og marker. De lange græsklædte eller træbevoksede forløb har både en biologisk, landskabelig og kulturhistorisk værdi, men de er også udsatte i den moderne landbrugsdrift. Nogle af dem er beskyttet af museumsloven, men hvilken historie er det egentlig, digerne fortæller?

Kulturlandskabet rummer forskellige elementer, der fortæller om vore forfædres benyttelse af det dyrkede land. Ældst er gravhøjene, men også digerne kan have rødder langt tilbage i tiden og er reminiscenser af gamle bebyggelsesmønstre og driftsformer.

Hovedparten af digerne er anlagt i tiden omkring 1800 efter landboreformerne, hvor det danske landbrug gennemgik en gennemgribende omlægning. De gamle dyrkningsfællesskaber, hvor den enkelte

bondes jord bestod af mange smalle agre fordelt i ejerlavet, blev opløst ved udskiftning. Gårdenes jordtilliggender blev samlet, og mange gårde blev flyttet ud, så de fik en praktisk placering i dyrkningslandskabet. De nye skel blev markeret med diger og/eller grøfter, som stadigvæk – mere end 200 år senere – deler markstykkerne op. Andre digeforløb har en endnu længere historie og beretter om skel mellem ejerlav, landsbyer og sogne.

Dette dige udgør et sogneskel mellem Nors og Hillerslev sogne. Diget strejfer en gravhøj, hvilket ikke er et sjældent syn. Man har formentlig brugt højene som pejlemærker, når man skulle trække de lange linjer i landskabet. Foto: Museum Thy.

Ved hjælp af forskellige kort kan man tage fat på at identificere de enkelte digers funktion og historie, men de bevarede digestrukturer er meget fragmenterede, og det kan være vanskeligt umiddelbart at aflæse den historiske sammenhæng. Men det er besværet værd, for digerne kan bidrage til en dybere forståelse af landskabet og dets udvikling gennem mere end tusind år.

DIGERNE I DET MODERNE KULTURLANDSKAB

Digerne er beskyttet af Museumsloven, og beskyttelsen har til formål at bevare linjerne i landskabet og tiden. I den forbindelse tillægges digerne såvel en *kulturhistorisk* som en *landskabelig* og en *biologisk* værdi.

Den *kulturhistoriske* værdi omfatter digets udsagnskraft om gamle driftsformer, ejendomsstrukturer og administrative opdelinger. Den *landskabelige* værdi hænger sammen med digernes lange og ofte sammenhængende forløb gennem landskabet, hvor de kan være med til at understrege landskabelige konturer og give dybde. Digernes *biologiske* værdi er også væsentlig, idet der på digerne og i deres bevoksning kan være særligt gode biotoper for plan-

Diget med ældre nåletræsbekovoksning markerer den nordøstlige grænse for Ulstrup Hovedgårds ejerlav i Hundborg sogn. Ulstrup kendes i de skriftlige kilder tilbage til midten af 1400-tallet, og ejerlavsskellet kan være mindst lige så gammelt. Foto: Museum Thy.

Digernes lange linjer giver dybde i landskabet og spiller en rolle som levested for planter og dyr. Det er dog også væsentligt at være opmærksom på at dette dige for eksempel er det gamle sogneskel mellem Hundborg og Snedsted sogne. Foto: Museum Thy.

ter og dyr, som ikke længere findes i de omgivende marker, der kan betegnes som monokulturer. Planter, insekter, padder og smådyr kan trives i den varierede bevoksning på digerne, og større vildt samt fugle kan søge ly i bevoksningen og bruge digerne som korridorer gennem et åbent landskab.

BESKYTTELSE AF DIGERNE

Digebeskyttelsen er beskrevet i Museumslovens § 29a på følgende måde: »Der må ikke foretages ændringer i sten- og jorddiger«, og i bekendtgørelsen uddybes hvilke dige, der er omfattet. Således er alle stendiger beskyttede af paragraffen, mens det for jorddigerne er lidt mere kompliceret, idet kun de dige, der er angivet på de såkaldte 4 cm kort »i den senest reviderede udgave forud for 1. juli 1992« er beskyttede. Derudover er kirkediger beskyttet under en særlig paragraf om kirker og kirkegårde. Havediger, vandløbsdiger, kystbeskyttelsesdiger og støjvolde er ikke omfattet af beskyttelsen. Det samme gælder for dige i byzoner og sommerhusområder. Heldigvis har elektroniske kortværker som Danmarks Miljøportal og kommunernes hjemmesider lag med angivelse af de beskyttede dige, så man hurtigt kan få et overblik.

Lodsejere med dige på deres marker kan måske mene, at digerne ligger i vejen i forhold til nyere

ejendoms- og markstrukturer. Men de beskyttede diger må ikke afkortes eller fjernes, med mindre man har søgt og fået dispensation til det. Modsat den to meter brede beskyttelseszone omkring gravhøjene er der ikke nogen beskyttelseszone omkring digerne, men jorddiger er sårbare, hvis man pløjer helt ind til foden. Man kan derved risikere, at de gradvis eroderer, og det betragtes også som en overtrædelse af Museumslovens beskyttelse.

Museum Thy får i samarbejdet med Kulturstyrelsen omkring tilsyn med fredede fortidsminder også opgaver, der vedrører beskyttede diger. Sådanne sager har oftest deres udspring i en overtrædelse, hvor et dige er blevet beskadiget, afkortet eller endog fjernet uden forudgående dispensation, og hvor skaden skal dokumenteres. Selve sagsbehandlingen varetages af Kulturstyrelsen og kommunerne. Det er også hos kommunen, man kan søge dispensation om gennembrydning eller afkorting af et dige.

I overtrædelsessager, hvor der ikke gives en lovliggørende dispensation, påbydes ejer at retablere diget.

DIGERNE PÅ KORT

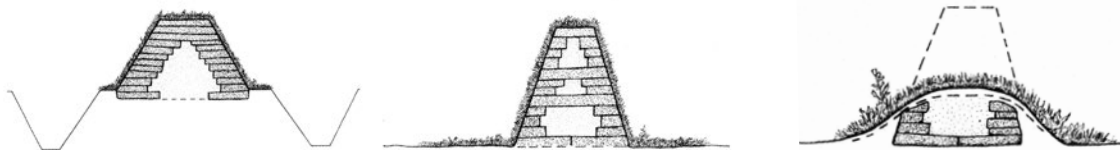
Opmålingen af digerne på de ældste kortværker er naturligvis ikke foregået for at senere kulturhistorikere kunne bruge dem som kilde. Baggrunden er mere praktisk og ikke sjældent med militært sigte. Elementer i landskabet blev målt op, og de diger, der var høje nok til at en soldat med tornyster kunne gemme sig bag dem, kom med på kortene. Digerne kunne med deres lange, lineære forløb i landskabet tjene som en slags skyttegrave. Derudover var digerne som ejendomsskel jo også væsentlige informationer i kortene.

DIGERNES KONSTRUKTION

Digernes oprindelige funktion var at markere et skel og at fungere som hegn. De blev opført af det materiale, der var tilgængeligt, og der er i et vist omfang egnstypiske træk i deres konstruktion. Således ser vi oftest jorddiger i Jylland, hvor stendiger er forholdsvis sjældne. På Fyn, Sjælland og øerne er stendiger mere hyppige, og her fremtræder de blandt andet som karakteristiske herregårdsdiger og skovdiger.

*Beskyttelsen af digerne omfatter også afgræsning. Digerne er sårbare i forhold til kreaturer og heste, og de bør hegnes fra.
Foto: Museum Thy.*

Jorddiger blev opført af græstørv, så man opnåede faste sider. Der er senere sket nedbrydning og sammenskridning, og derfor er de oprindelige højder ikke bevaret. Skitserne viser et snit gennem et tørveopbygget jorddige med og uden grøft. Til højre viser snittet, hvor lidt der er bevaret af den oprindelige opbygning i de fleste af de jorddiger, der er bevaret i dag. Fra Vejledning om beskyttede sten- og jorddiger.

Digerne skulle have en vis højde, og det kunne man blandt andet opnå ved at grave en grøft på den ene eller begge sider af diget. Det var tilmed en praktisk løsning, da man kunne anvende jorden fra grøften til digets konstruktion. Oven på diget kunne man sætte et gærde, eller der kunne plantes træer.

Skrifter fra landboreformernes tid i slutningen af 1700-tallet belyser reglerne omkring hegn og diger.

Hegnsforordningen fra 1794 angiver, at et dige skulle være minimum 160 cm højt; var det lavere, skulle der være en grøft for at opnå højden. Med denne højde kunne digerne reelt holde kreaturer og andre husdyr ude.

Begrebet »tol« bruges i det nordvestjyske om mindre forhøjninger i skel. Der kan formentlig både være tale om nedpløjede, oprindelige diger og om lavere skelmarkeringer, der ikke har skullet fungere som hegn. Mange af disse lave skel er ikke beskyttede, men man kan ikke uden videre gå ud fra, at lave diger og skel har mindre historisk udsagnsværdi og ikke er beskyttede i loven. Digets status kan kontrolleres i de digitale kort eller ved en henvendelse hos kommunen eller museet.

DIGERNES HISTORIE

Digernes historie hænger tæt sammen med

Snit gennem græs- og træbevokset dige på Karby Mark, Mors. Diget blev gennemgravet ved de arkæologiske undersøgelser forud for et kabelprojekt i 2015. I snittet ses at diget er bygget op af græstørv. Diget stammer fra udskiftningen af Karby bys ejerlav i 1797, og gennem hele digets historie har det ligget op mod en vej. Foto: Museum Thy.

Original 1-kort over Boddum, opmålt i 1814. De sorte streger markerer de nye skel for det udskiftede ejerlav. Bønderne har fået samlet jorden, men de fleste gårde bliver liggende i landsbyen. Dette giver en karakteristisk stjerneform. Kort: Geodatastyrelsen.

På det høje målebordsblad fra sidste del af 1800-tallet ses en del af udskiftningens skel stadig som sorte, rette streger. Med orange signatur angives de diger, der er beskyttet af Museumslovens § 29a. Kort: Geodatastyrelsen.

Ved udgravningerne forud for testcentret i Østerild Klitplantage afdækkedes under tykke sandlag nogle velbevarede diger. I snittet ses tydeligt, at diget er opført af græstørv, og at der er gravet en grøft på den ene side. I digets overflade og i det lag, arkæolog Jens-Henrik Bech er i færd med at afdække, ses spor efter kreaturkløve. I dette tilfælde har dyrene således ikke respekteret digets funktion som hegn. Takket være velbevarede planterester er diget C14-dateret til perioden 1450-1640. Der er formentlig tale om markskel eller lignende, men skellet er ikke overleveret i kortmaterialet, da sandflugten i 16- og 1700-tallet har dækket ethvert spor efter ældre strukturer i området. Allerede i 1625 formulerede præsten i Østerild en klage over at klitgårdene i sognet var ødelagt af sandet. Foto: Museum Thy.

landbebyggelsen og udnyttelsen af arealerne gennem tiden. De ældste skel mellem ejerlav og sogne går helt tilbage til vikingetid og middelalder og kan have endnu ældre elementer. Et ejerlav afgrænser en landsby eller en hovedgårds jordtilliggender, og et sogn kan bestå af ét eller flere ejerlav, hvis ydre skel dermed også udgjorde sognegrænsen. Skellene følger ofte naturlige linjer i landskabet som for eksempel vandløb og terrænforskelle – og derfor karakteriseres sogne- og ejerlavsdiger som regel ved et bugtet forløb. Inden for ejerlavet var gårdenes jordtilliggende fordelt på mange forskellige agre, som lå mellem de andre bønders, og der var ikke markerede skel.

Udskiftningen i forbindelse med landboreformerne i slutningen af 1700-tallet fik stor betydning for kulturlandskabet. Langt hovedparten af de bevarede diger stammer fra den proces, hvor man sam-

lede gårdenes jord. I nogle tilfælde blev gårdene liggende i landsbyen, og de nye skel lå som stråler ud fra centrum og dannede nærmest en stjerneform; i andre tilfælde flyttedes gårdene ud fra landsbyen, og de nye skel fik et blokformet mønster. Udskiftningsdiger er karakteriseret ved rette linjer og vinkler, hvilket gør dem forholdsvis lette at kende på kortene.

Ude i terrænet kan det være vanskeligt umiddelbart at datere eller tolke et dige, men man kan jo glædes over dem som historiske elementer og som linjer i landskabet.

Charlotte Boje H. Andersen.

Født 1969. Middelalderarkæolog. Museumsinspektør ved Museum Thy.

Litteratur

Vejledning om beskyttede sten- og jorddiger. Kulturarvsstyrelsen 2009.